

NENUŽNOST SVIJETA I RAZUMSKO ARGUMENTIRANJE O BOŽJOJ OPSTOJNOSTI

Poznata je Jörgensenova priča o pauku i njegovoj mreži. — Jednoga lijepog rujanskog dana zrak je bio pun finih niti paučine. Jedna je nit zapela na vrhu nekog visokog drveta, i mali se pauk njome spusti na čvršće lisnato tlo. Odmah je iz sebe ispleo novu nit i pričvrstio je za onu nit na vrhu stabla. Ispleo je i drugu, i treću... i stotu... i napravio krasnu mrežu, čiji je gornji kraj bio pričvršćen na dugačku nit na vrhu stabla, dok su ostali krajevi bili pričvršćeni na grančice grma. — Svojom mrežom ulovio je pauk mnoge muhe. Učinilo mu se napokon da je mreža postala malena, i počeo ju je proširivati u svim pravcima. Zahvaljujući jakoj niti koja je vodila prema gore, u zrak, to mu je i uspijevalo. Pauk se ponosio svojim djelom i debljao iz dana u dan.

Jednoga dana bilo je oblačno, i nije bilo muha, pa je pauk postao zlovoljan. Odlučio se za šetnju po mreži, da je pregleda. Provjerio je čvrstoću svake niti. Sve je bilo u redu, vidio je tačno svako mjesto gdje su bile pričvršćene pojedine sitne niti mreže. Tumarajući po mreži, dođe i do one niti na najgornjem vrhu mreže, za koju je bila pričvršćena sva mreža. Nikako nije mogao ustanoviti kakva je to nit: ona vodi besmisleno prema gore, u zrak. Čemu služi ta nit — njoj se ne vidi kraj?! Ta nit besmisleno vodi prema gore, u prazno, pomisli pauk. Naravno, vječno se gosteći muhama — zaboravio je da je on sišao po toj niti i da baš ta nit drži čitavu mrežu. Odatle s tobom! — poviče pauk, i jednim ugrizom prekine nit. Mreža se sruši, pauk ostane sputan na zemlji, a istrгани komadi njegove lijepe mreže lepršali su oko njega. Siromašni pauk uništio je sav svoj rad, jer »nije shvatio korist niti odozgo« (T. Toth).

Pomoći tome da se »shvati korist niti odozgo«, tj. značenje niti koja povezuje svijet s Bogom, svrha je ovog članka.* Bez niti odozgo

* U broju 5 (1966) »Crkve u svijetu« objavio sam članak »Teodicejski argumentat iz reda u svijetu i slučaj«. Ovaj članak o teodicejskom argumentiranju iz nenužnosti predstavlja nadopunu i produbljenje toga članka o argumentiranju iz reda u svijetu, ukoliko je teodicejsko argumentiranje iz reda u svijetu samo jedan od aspekata argumenta iz nenužnosti. Argumentat iz reda u svijetu rješava, naime, pitanje **odakle zakonitost u svijetu**, dok argumentat iz nenužnosti rješava puno šire pitanje **odakle opstojnost stvari u svijetu**.

— nema ni svijeta. Takvu nit koja ide »prema gore«, do Boga, imamo u onome što filozofija naziva »uvjetovanost«, »nenužnost« svijeta. Ta uvjetovanost ili »nenužnost svijeta« uključuje neuvjetovanost ili »nužnost Boga«.

POJMOVI: NENUŽNO, NUŽNO

Nenužno predstavlja opreku nužnome. Nenužno je, naime, ono biće koje po »samoj svojoj naravi« ili »po sebi« može biti i ne biti, i koje, ako već jest, bez izuzetka uključuje »ovisnost o drugome«. — Znak da je neko biće nenužno jest to da ono nastaje ili prestaje: »prije« nego je ono nastalo nije ga bilo, i »poslije« nego prestane više ga nema. Sva pojedinačna bića, od kojih se sastoji ovaj naš vidljivi svijet, jesu nenužna, ukoliko ta bića nastaju i prestaju — dosljedno onome »sve teče«.

Sama narav nenužnih bića ne uključuje i opstojnost tih bića, kao što npr. narav ili bit »zlatnog brda« ne uključuje i opstojnost zlatnog brda. Stoga nenužno biće nastaje ako mu netko »drugi« podijeli opstojnost; ako mu nitko opstojnost ne omogući, onda nenužnog bića nema. Taj »drugi« koji posreduje pri nastajanju nenužnog bića i sâm može biti nenužan. U tom je slučaju i on primio svoju opstojnost »od drugoga«. Ma koliko mi učinili dugim taj red nenužnih bića ili bića »od drugoga«, sami red ne može postati samodostatnim, pa moramo reći: ako se red sastoji isključivo od bića koja su opstojnost primila, tada je sav red, bilo da ga shvatimo ograničeno ili neograničeno podjeljivim u međusobno povezane članove, svoju opstojnost upravo kao nenužnu ili uvjetovanu — primio. Da bi naime takav red uopće mogao imati opstojnost na način »primanja«, mora postojati, pored vidljivih članova samog uvjetovanog reda, neko posve drukčije biće: Biće koje opstojnost podjeljuje, a da je samo nije primilo.

Nenužnom biću oprečno je nužno biće. Nužno biće jest ono koje »ne može ne biti«, i kojemu stoga pripada opstojnost samo »po sebi«, pa ono isključuje svaki oblik ovisnosti o drugome. Budući da nužno biće »ne može ne biti«, kod njega je isključen svaki oblik nastajanja i prestajanja, i time — svako mijenjanje. Nužno biće ima vječnu opstojnost pod svim vidovima svojih osobina: odvijeka postoji, odvijeka unaprijed jest sve ono što nenužna bića tek dobivaju, i još neisporedivo više od toga. — Zbog apsolutne neovisnosti o drugome, Nužno Biće ničim nije moglo biti ograničeno s obzirom na aktualitet (uzbiljenost) svojih vlastitosti. Sve to što Nužno Biće ima, ono to ima odvijeka i bez mogućeg dobivanja po mijenjanju. Nužno Biće ima na neki najizvanredniji način i u apsolutnom smislu sve ono što spada u sadržaj pojma »bitak«. U Nužnom Biću nema »pukotine« koja bi se dala bilo kakvim »nastajanjem«, »primanjem«, »mijenjanjem« ispuniti. U Nužnom je Biću već unaprijed sami aktualitet, tj. uzbiljenost bez potencijalnosti koju bi tek trebalo aktivirati ili dovesti u stanje uzbiljenosti.

NENUŽNOST SVIJETA U OKVIRU KOZMOGONIČKIH TEORIJA

a) Nekoliko prirodoslovnih činjenica

Astronomi mogu danas tačno odrediti položaj neke zvijezde na nebeskom svodu. Oni mogu ustanoviti i vlastito gibanje te zvijezde, kao i to da li se ona kreće u smjeru prema Zemlji, ili se udaljuje od Zemlje. Tko je skrenuo pozornost na zvižduk lokomotive koja se udaljuje s velikom

brzinom, mogao je primijetiti kako taj zvižduk biva sve dublji što se lokomotiva više udaljuje. Obrnuto, kad se lokomotiva približuje, njezin zvižduk biva sve viši. Taj tzv. Dopplerov efekt ne javlja se samo kod valova zvuka nego i kod valova svjetlosti. Dužina svjetlosnih valova zvijezde koja se približava Zemlji skraćuje se, i spektralne linije te zvijezde pomiču se prema plavom kraju spektra. Spektralne linije koje idu prema crvenoj strani spektra potječu od zvijezda koje se udaljuju od Zemlje i čiji svjetlosni valovi bivaju stoga duži. Prema veličini pomaka linija u spektru može se direktno mjeriti u km/sek (km na sekundu) brzina tzv. radijalnog kretanja zvijezda.

Metoda pomaka spektralnih linija primijenjena je i na spiralne zvjezdane maglice, — i tako su astronomi došli do značajnog otkrića da se spiralne maglice udaljuju od Zemlje, te da je njihovo radijalno gibanje tim veće što su više udaljene od Zemlje. Spektri najudaljenijih maglica pokazuju radijalne brzine i do 60.000 km na sekundu (to je petina brzine svjetlosti!). Cjelokupni svemir, ispunjen spiralnim maglicama, kako se iz toga može zaključiti, nalazi se u stanju širenja (difuzije, ekspanzije): razmaci među maglicama postaju sve veći, prostor što ga maglice ispunjavaju dobiva sve veći volumen.

Iz toga se može sada izvući važan zaključak: prije mnogo vremena morala je cjelokupna materija svemira biti zbijena u uskom prostoru, pa je onda prešla u stanje širenja koje traje do danas. To vremensko razdoblje kad je materija bila skupljena u jednom uskom prostoru moralo je biti prije nekih 4—5 milijardi godina. Dakle, prije nekih 4—5 milijardi godina morale su spiralne maglice početi bježati jedna od druge. Tako pišu o problemu fizikalnog »početka« današnjeg svemira Karl i Peter Stumpff, prvi sveučilišni profesor i drugi astronom zvjezdarnice — obadva u Göttingenu, u svom prikazu »Das Weltbild der Astronomie«.¹

Drugi opet pišu drukčije. Po ovima bi »početak« širenja sadašnjeg svemira bio najviše prije 10 milijardi godina, o čemu izvješćuje Spülbeck.²

Još neke važne tvrdnje dozvoljava nam ovdje postaviti Einsteinova opća teorija relativiteta. Svemir je »zakrivljen« u jednoj, za naša osjetila i našu predodžbenu moć nepristupačnoj, četvrtoj dimenziji, slično kao što se zemaljska površina ne proteže u ravnini niti beskonačno daleko u svim pravcima, nego je ta površina zakrivljena u obliku kugle u trodimenzionalnom prostoru, imajući zbog te zakrivljenosti samo izmjerivu površinu, mada bez granica. Zbog spomenute »zakrivljenosti« svemirski prostor nije neizmjeran, nego on ima izmjerivi prostorni volumen. Zraka svjetlosti koja bi »pravolinijski« obišla taj prostorni volumen vratila bi se poslije dugo vremena na svoju polazišnu tačku, kao i zrakoplov koji bi u »pravolinijskom« letu kružio oko Zemlje.

Prema općoj teoriji relativiteta svemir ima dakle samo izmjeriv volumen, pa — prema tome — postoji također samo izmjerivi, mada vrlo veliki broj spiralnih maglica koje ga ispunjavaju. Ako se sada taj sistem maglica širi, istovremeno mora postajati sve većim i sami prostor. To baš uključuje opću teoriju relativiteta kad uči da je »zakrivljenost« prostora to manja, volumen prostora i promjer prostora to veći što je manja gustoća materije sadržane u prostoru. Dok se dakle razmak spiralnih maglica povećava, gustoća materije (broj maglica koje se nalaze u određenom dijelu prostora) stalno se smanjuje, pa cjelokupni prostorni volumen svemira biva stalno veći, — slično mješuru od sapunice, koji izdvojen iz pjene i napuhivan širi se u sve veću i sve tanju kuglu, tako da mu, proporcionalno porastu volumena, biva sve manje gusta građa od koje se sastoji.

Prirodoslovac E. v. d. Pahlen zapaža kako se iz srednje prostorne gustoće materije »može prema formulama koje je dao Einstein proračunati i »radius zakrivljenosti« i o njemu ovisni »opseg svijeta«, tj. najveća povratna duljina koju je u tom prostoru moguće proći... Taj »opseg svijeta« iznosi otpri-

¹ Weltall, Weltbild, Weltanschauung, Echter-Verlag, Würzburg 1958, str. 89—90.

² Spülbeck, Der Christ und das Weltbild der modernen Naturwissenschaft, Morus-Verlag, Berlin 1959, str. 109.

like 120.000.000.000 svjetlosnih godina, dakle otprilike tisuću puta više od udaljenosti do koje nam dozvoljavaju prodrijeti u prostor naši moderni teleskopi.³ Bavink, priključujući se Einsteinu, smatra da je polumjer svijeta dug 25.000.000.000 svjetlosnih godina, dok Jordan — protivno tome — smatra da promjer svijeta iznosi svega 10.000.000.000 svjetlosnih godina.⁴

»Moderna astronomija time naginje shvaćanju da svijet, kakvim ga mi poznajemo, u sadašnjoj formi nije postojao odvijeka, nego da je on jedanput bio stvoren, i da 'prije' nije bilo ni prostora, ni vremena ni materije« — pišu Karl i Peter Stumpff.⁵ Suvremena prirodoslovna slika svijeta jest dakle ova: svemir je doduše bez granica, tj. on nije »okovan daskama«, ali on je izmjeriv, tj. on ima određeni, u brojkama izmjerivi volumen.⁶

Kao što samo širenje svemira govori o početku sadašnjeg svijeta, tako i zakon entropije govori o tome početku. Svaki proces u jednom izoliranom sistemu, prema drugom zakonu termodinamike — zakonu entropije, ima samo konačno trajanje. Prema tom zakonu: svaka pojava započinje u nekom »sistemiziranom« stanju, kao npr. u kotlu vruće vode u jednoj hladnoj sobi. Procesi se odvijaju dotle dok se ne postigne najvjerojatnije stanje maksimalne »nesistemiziranosti«, nereda, tj. u našem primjeru: dok se toplina ne raspodijeli jednakomjerno po čitavoj sobi. Kad dođe do tog stanja, više se ne događa ništa, nastupila je »toplinska smrt«. — To se može primijeniti i na sistem svemira. Naš svemirski otok — Mliječna staza jest jedna takva izolirana tvorba, a isto tako i drugi sistemi spiralnih maglica razasutih po svemiru; sve te tvorbe tako su izolirane jedna od druge da će zakon »toplinske smrti«, po svim do sada poznatim rezultatima prirodoslovne znanosti, bez sumnje i u svemiru kao cjelini biti izvršen. Tako se iz prirodoslovne sigurnosti o »toplinskoj smrti« današnjeg svemira može zaključiti i o »početku« današnjeg svemira. »Općenito se može reći da svaki konačni dio svijeta ima samo jednu ograničenu »rezervu mogućih događaja'...« — kako se o tom problemu izražava prirodoslovac Weizsäcker.⁷

Kad smo već govorili o entropijskom značaju procesa u prirodi, moramo nešto reći i o njihovoj sintropijskom značaju, što ga je pokušao matematički obraditi talijanski učenjak Luigi Fantappiè. — Fantappiè klasificira prirodne pojave u entropijske (s povećanjem entropije) i sintropijske (sa smanjivanjem entropije). Prve su fizikalno »kauzalističke«, tj. karakterizira ih, u međusobno uzročnom lancu, put prema kaotičnoj homogenosti; druge su »finalističke«, tj. karakterizira ih težnja k srednjoj heterogenosti, kako je to posebno uočljivo u biološkim tvorbama u prirodi gdje neizdiferencirani embrion prelazi u diferencirana tkiva organizma. »Kauzalističko« entropijsko smanjivanje heterogenosti pojava u prirodi uvijek je praćeno »finalističko«-sintropijskim povećanjem heterogenosti, tako da je »kauzalnost« koju registrira čisto prirodoslovna znanost uvijek prožeta »finalitetom« unaprijed određenog organiziranja u pojavama u prirodi. — U takvom unitarnom karakteru fizikalno-bioloških ili »kauzalno-finalitetnih« pojava u prirodi, smatra Fantappiè da smijemo s matematičko-prirodoslovnom sigurnošću direktno o vidjeti intervenciju Boga, božanskog Logosa, u procese u prirodi. Bog je osmišljavatelj procesa u prirodi; on je taj koji u homogeni kaos entropije unosi heterogenu sredenost sintropije, i to u neprekidno novim stvarateljskim aktima: ako, naime, svemir ostane prepušten samome sebi, tj. samo fizikalno-kemijskoj fenomenologiji (koja je u svojoj suštini ireversibilna, što proizlazi iz zakona entropije), heterogenost se smanjuje, vrativši se konačno u homogenost i kaos, tako da novi ciklus heterogenosti ne može započeti bez nove stvaralačke intervencije. — Diferenciranje iz kaotične homogenosti u sređenu heterogenost odvija se u vremenskoj sukcesiji, ali — to je čisto

³, ⁴ Seiler, Philosophie der unbelebten Natur, Verlag-Walter, Olten 1948, str. 647.

⁵, ⁶ Weltall, Weltbild, Weltanschauung, str. 89—92.

⁷ Spülbeck, nav. dj. str. 107.

antropomorfni pogled na prirodne pojave. Međutim, božanski Logos, Stvoritelj jest izvan prostora i vremena, tako da ni njegovi stvaralački akti ni njihov razvoj nisu po svojoj naravi nužno vezani uz vremenitost: otkad god vrijedi matematičko-fizikalna »kauzalnost« entropije, vrijedi također »finalnost« sintropije. — Fantappièova misao slična je misli Galileja, kad ovaj govori da su naši matematički teoremi jednaki s onima što ih poznaje božanska Mudrost, s tom razlikom da teoreme mi otkrivamo postepeno prelazeći iz dedukcije u dedukciju, dok ih božanska Mudrost posjeduje odvijeka sve zajedno.

Fantappièov učitelj i Einsteinov nasljednik u Francuskoj akademiji znanosti Francesco Severi, sa svim udivljenjem što ga ima prema svom učniku i sa svim time što ga s njime povezuje isti katolički nazor na svijet, ne slaže se s Fantappièovim mišljenjem da je »moguće sve sigurne postavke vjere (tutte le certezze della fede) izvesti iz znanosti« (str. 365), ali ipak ističe to kako Fantappièovu unitarnu teoriju »nije moguće napadati s logičke tačke gledišta« (str. 363). Severi misli da znanost kao takva »može učiniti samo to da naš duh uvijek sve više konvergira prema vjeri, ali ona (znanost) ne može nam otvoriti blistava vrata Apsolutnoga« (str. 365 s). Ta nam vrata otvara samo božanska Objava; »znanost... nam otkriva samo nenužne odnose, koji su uvijek ovisni o kompleksu svih teorija formuliranih do tog momenta i svih činjenica spoznatih do tog momenta« (str. 367 s). Međutim, oslonom na načelni »znanstveni relativizam« znanost nas svojim progresivnim usavršavanjem sve više približava samoj božanskoj Istini, onom Apsolutnom koje uvjetuje sami »relativizam« znanosti. Tako nas znanost samo indirektno i u etapama vodi Bogu kao Apsolutnoj Istini.⁸

Iz svega što je rečeno da se razabrati kako je astronomiji i prirodoslovnim znanostima donekle pristupačan samo početak sadašnjeg svijeta. Prirodoslovne znanosti ne mogu i neće da ulaze u problem što je bilo »prije« sadašnjeg svijeta. Upravo u taj problem ulaze, međutim, suvremene kozmogoničke teorije, prema kojima, u zadnjim konzekvencijama, i zauzimamo stav u ovoj raspravi.

b) Teorija Georga Gamowa

I danas mnogi prihvaćaju teoriju »plinovitog« prastanja. Tako npr. G. Gamow, američki fizičar ruskog podrijetla, misli da je pratvar od koje se sastoji svemir plinovita neutronska masa goleme gustoće i temperature (do 1 bilijun stupnjeva). Zbog tako visoke temperature neutroni nisu mogli oblikovati nikakvu stabilniju tvorbu. Kad se, međutim, ta gusta masa neutrona rastegla, došlo je do ohlađivanja, i pri temperaturi od 1 milijarde stupnjeva spojili su se neutroni u atomske jezgre. Odmah nakon toga spajanja neutrona u atomske jezgre započelo je oblikovanje atoma s jezgrama i elektronima; malo nakon toga bili su svi atomi u bitnome oblikovani i proces njihova nastajanja okončan.

Protiv Gamowljeve teorije govori sama njegova postavka da je ohlađivanje neutronske mase proizvelo atomske jezgre i atome, i to najviše pred 10.000.000.000 godina. Pratvar svemira postojala bi, naime, od vječnosti. Ali, u tom slučaju — ohlađivanje bi već od vječnosti trebalo izvršiti svoj odlučujući utjecaj na sami proces evolucije svemira, a ne tek pred deset milijardi godina. Stoga, Gamowljevom teorijom ostaje neobjašnjenim sadašnje stanje svemira.⁹

⁸ Severi, Dalla scienza alla fede, Assisi 1959, str. 311—316. i str. 357—371.

⁹ Spülbeck, nav. dj. str. 111—112.

Gamowljeva teorija zove se teorija hiperboličkog svemira. Svemir tu iz stanja neizmjereno dugotrajnog stezanja materije eksplozivno prelazi u stanje ekspanzije, koje također traje neizmjereno dugo.¹⁰

c) Teorija Pascala Jordana

Gamowljeva teorija, kako rekosmo, ne objašnjava sadašnje stanje svemira. Stoga Pascal Jordan postavlja daljnje pitanje: kako je došlo do plinovite mase neutrona? Jordan polazi od dokazanog pretvaranja energije u materiju. Kao početak materijalizacije energije u sadašnji svemir uzima Jordan vrijeme koje ne ide preko 10 milijardi godina unatrag. Praznovrno je dakle postojala energija, i po nekom praprocusu došlo je do oblikovanja jednog para neutrona kao prve materije. Nakon toga sve je teklo poput lavine: u beskonačnim pretvorbama materije nastajao je svemir.¹¹

Protiv Jordanove teorije može se također, kao i protiv Gamowljeve, primijetiti to da ona ne objašnjava pitanje kako je energija u slobodnom lebdenju odvijeka postojala bez ikakve promjene, sve dok se nije — snagom onoga praprocusa — oblikovao prvi par neutrona. Ako bi energija od vječnosti bila nepromijenjena, to bi ona i sada bila u istom stanju, pa se ni do sada ne bi bio oblikovao prvi neutronska para. S druge strane, ako bi se energija nalazila od vječnosti u aktivno promjenljivom stanju, tada bi oblikovanje prvog neutronska para bilo uslijedilo od vječnosti, a ne tek pred 10 milijardi godina.¹²

Jordanova teorija dopunja se u nekim tačkama hipotezom engleskog fizičara Diraca koji polazi od pretpostavke da su broj korpuskula materije i gravitaciona konstanta u svemiru promjenljivi, i to tako da — proporcionalno proširenosti svemira — broj korpuskula materije biva veći i gravitaciona konstanta manja. Jordan smatra da se članovi prvog neutronska para međusobno udaljuju. Udaljivanje članova prvog neutronska para ima za posljedicu izvjesnu negativnu energiju privlačne ili gravitacione sile, a ta onda mora biti izravnana pozitivnom materijalnom energijom novonastalih neutrona, tako da se pred nama u svemiru vrši trajni proces samostvaranja materije, ali ne nastupanjem samo pojedinačnih elementarnih čestica nego spontanijem rađanjem novih zvijezda — »za koje, u trenutku nastajanja, potencijalna energija gravitacije upravo kompenzira energiju mirovanja njihovih masa«.¹³

Ovakvo Diracovo i Jordanovo shvaćanje predstavlja skok u posve nepoznato područje fizike i astronomije već s gledišta tih znanosti, da se i ne ulazi u principijelno kritičko ocjenjivanje.

d) Ambarzumianovo shvaćanje

Sovjetski astronom Ambarzumian govori o neprekidnom samonastajanju novih zvjezdanih skupina u plinovitim maglicama koje se ohlađuju i kondenziraju u prostoru.

Astronom Kienle doista izvješćuje o snimkama Orionove maglice iz godine 1947. i godine 1954, koje su snimke bile pokazane na interna-

¹⁰ Usp. Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. VII, Zagreb 1964, str. 244.

¹¹, ¹² Spüllbeck, nav. dj. str. 111. i str. 120.

¹³ Schöndorfer, Philosophie der Materie, Verlag-Styria, Wien 1954, str. 192.

cionalnom astronomskom kongresu u Dublinu. Kienle kaže da te snimke ne dopuštaju nikakvo drugo tumačenje osim onoga »da smo mi ovdje neposredni svjedoci rađanja novih zvijezda unutar Orionove maglice. Snimke iz 1947. pokazuju naime grupu od 5 zvijezda, dok se na snimci iz 1954. može jasno raspoznati 7 zvijezda.«¹⁴

Međutim, protiv Ambarzumianova i ostalih sličnih shvaćanja može se reći to da ni u pretpostavci neprekidnog nastajanja novih zvijezda nije dopušteno zaključiti to da je naš svijet samodostatan odvijeka. »Neprekidno nastajanje i prestajanje unutar prirode ne govori ništa ni o vremenitosti ni o vječnosti materije«,¹⁵ kao što npr. neprekidno rađanje i umiranje unutar ljudske vrste, ili bilo koje druge vrste bića u prirodi, ništa ne govori ni o vremenitosti ni o vječnosti materije.

Neprekidno »nastajanje« i »prestajanje« unutar prirode, međutim, nam neće problem — kako može doći do bilo kakva »nastajanja« i »prestajanja« ako se u principu ostaje samo »unutar Prirode«. Tu smo već stupili na teren problematike o »samodostatnosti« materije, pa bilo da je fizikalno-fenomenski shvatimo kao skup bića u nastajanju s vremenskim, strogo određenim, »početkom«, ili da je, opet fizikalno-fenomenski, samo prošireno, shvatimo kao skup bića u nastajanju bez ikakvo odredivog vremenskog početka, i u tom smislu »odvijeka«. U rješavanju te problematike »samodostatnosti« materije ili prirode imaju, međutim, riječ filozofi i teolozi, koji, za razliku od prirodoslovaca što ispituju »činjenice«, nastoje prodrijeti u ono što »uvjetuje činjenice«. To je shvatio i sami Ambarzumian, kada je, godine 1952. na svjetskom astronomskom kongresu u Rimu, u povodu svoga predavanja o razvoju zvijezda, na primjedbu — što je tu »činjenica« i što spekulativna hipoteza, odgovorio: »Mi se po svoj prilici nećemo nikako moći složiti, jer između nas stoji nazor na svijet.«¹⁶

e) Lemaîtreova teorija

Danas je veoma poznata i teorija »praatom« koju je obradio belgijski astronom, svećenik G. Lemaître u djelu »Essai de Cosmologie: L'hypothèse de l'atom primitif« (Neuchâtel, 1946). Lemaître polazi od difuzivnosti svemira i od postavke da je brzina udaljivanja zvjezdanih maglica proporcionalna njihovoj udaljenosti od Zemlje. Može se dakle odrediti vrijeme kad je cjelokupna materija i energija svemira bila skupljena u jednom praatomu. Taj praatom bio je radioaktivan i nestabilan, i raspao se u manje sastavne dijelove koji su bili razbacani s golemom brzinom. Zbog te »praeksplozije« nastalo je brzo širenje svemira. Brzini tog širenja suprotstavljala se privlačna sila gravitacije, i ona je usporavala samo širenje. Centrifugalne sile, međutim, bile su nadmoćne i razbile su tako nastalu maglicu u mnoge gotovo jednake dijelove. U nekim pojedinim maglicama dobila je gravitaciona sila ponovno nadmoć, pa su te maglice ostale zajedno, zgusnuvši se u zvijezda.

Lemaître tako razlikuje tri stadija u razvoju svijeta: 1. stadij *burne ekspanzije* kao posljedicu praeksplozije; 2. stadij *lagane ekspanzije*, kad su se oblikovale maglice u kojima je gravitaciona sila bila efektivna, ali izgubivši efektivnost za cjelinu svemira; 3. stadij *povećane ekspanzije*, u kojem se mi još danas nalazimo, i o kojem nas obavještavaju pomaci magličnih linija prema crvenom dijelu spektra.¹⁷

¹⁴, ¹⁵, ¹⁶ Spülbeck, nav. dj. str. 113—114, str. 122.

¹⁷ Schöndorfer, Philosophie der Materie, str. 191.

U prilog Lemaitreovoj teoriji ide to »što ona dopušta jedno neusiljeno objašnjenje zagonetnog kozmičkog zračenja«,¹⁸ gdje nastupaju zrake korpuskularne prirode krećući se u svim pravcima kroz svemirski prostor i kroz zemaljsku atmosferu, i to gotovo s brzinom svjetlosti.¹⁹

Po Lemaitreu, kozmičke zrake jesu »fosilni« svjedoci raspadanja »pratomata«,²⁰ — Cjelokupno trajanje spomenutih triju perioda razvoja sadašnjeg svijeta, dakle — starost svemira iznosila bi prema Lemaitreu otprilike 10 milijardi godina.²¹

f) Teorije Friedmanna i ostalih

Po mišljenju Friedmanna, koji se oslanja na Einsteina, širenje svemira doći će u fazu smirivanja čim brzina udaljivanja zvijezda dostigne brzinu svjetlosti. Tada će umjesto difuzije nastupiti kontrakcija, koja će kod određenog stupnja zgušćivanja opet prijeći u širenje, tako da možemo govoriti o svemiru koji pulsira između dvije granične vrijednosti.

Do sada nema nikakvih znanstveno utvrđenih »činjenica« koje bi govorile u prilog Friedmannovu shvaćanju.

Astronomi Bondi, Gold 1948. i Hoyle zastupaju mišljenje o svemiru u ekspanziji, ali gdje se razrjeđivanje materije nadoknađuje spontanom stvaranjem, ili samostvaranjem atoma vodika. To shvaćanje protivurječi zakonu o sačuvanju energije,²² mada se na tom zakonu zasniva.

g) Teorije o postanku Zemlje i planeta

Ovdje možemo spomenuti i neke novije teorije o postanku same Zemlje i planeta. — Hipotezom katastrofe tumače postanak Zemlje i planeta Chamberlin i Moulton, na početku ovog stoljeća. Tu su teoriju dalje razvili Jeans i Jeffreys. U teoriji katastrofe pretpostavlja se prolaz neke zvijezde kraj Sunca. U času najmanje udaljenosti od Sunca zvijezda je privukla golemu masu Sunčeve materije. Ta se masa otrgnula od Sunca, dobila svoj rotacijski momenat i počela se okretati oko Sunca. Zemlja i planeti nastali su hlađenjem, odnosno kondenzacijom te otrgnute mase.

Ruski istraživač Otto J. Šmidt pretpostavlja da planeti nastaju od hladnih meteoritskih oblaka. Njega oštro kritizira kolega Fesenkov, koji tumači nastanak planeta u duhu Ambarzumianove hipoteze neprekidnog samonastajanja zvijezda iz plinovitih maglica.²³

C. F. v. Weizsäcker postavlja (1943) hipotezu da planeti nastaju iz maglenog diska sa sistemom vrtloga, koji su uvjetovani kemijskim sastavom i nuklearnim reakcijama pojedinog dijela diska. Weizsäcker smatra da cjelokupni Sunčev sistem u svojoj današnjoj formi ne može biti stariji od 5 milijardi godina.²⁴

Švedski astrofizičar H. Alfven postavio je, prije dvadesetak godina, novu hipotezu o nastanku planeta. On vidi uzrok njihova nastanka u elektromagnetskim silama Sunca, i u putovanju Sunca kroz kozmički oblak, koji se sastojao iz čvrstih čestica (željeza, nikla, itd.) i iz vodika, kisika, dušika i ugljika.²⁵

¹⁸, ¹⁹, ²⁰, ²¹ Seiler, nav. dj. str. 474, str. 487, str. 493.

²² Usp. Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. VII, str. 244.

²³ Spülbeck, nav. dj. str. 117.

²⁴ Seiler, nav. dj. str. 492.

²⁵ Spülbeck, nav. dj. str. 117.

Starost naše Zemlje kretala bi se po nekim proračunima između dvije i tri milijarde godina. To bi slijedilo iz radioaktivnog raspadanja urana. Uran, jedan od najtežih kemijskih elemenata, stalno se raspada; njegovi atomi mijenjaju se, zbog emitiranja helijevih jezgri, u čvrste atome olova. To pretvaranje urana u olovo vrši se tako da je sama brzina pretvaranja potpuno neovisna o izvanjskim faktorima pritiska, temperature itd. i na brzinu pretvaranja ne može se ničim izvanjskim utjecati. Vrijeme u kojem se izvjesna količina urana raspadne do polovice i pretvori u olovo iznosi 4,5 milijarde godina. Tako se iz količine pretvorenog olova koje se nalazi u uranovoj rudači u zemljinoj kori može izračunati početak ukrućivanja urana u olovo i odrediti od tada proteklo vrijeme. Ta metoda, piše Spülbeck, ukazivala bi na starost Zemlje od 2 do 3 milijarde godina.²⁶

Ima i drugih mišljenja. Proučavanjem raspadanja rubidija, koji prelazi u stroncij tokom periode od 430 milijuna godina, dobivamo veoma tačne podatke za utvrđivanje geološke starosti. Kod urana, torija i ostalih radioaktivnih elemenata imamo gubitak u širenju nastalih plinovitih elemenata tokom raspadanja, pa se odlaženjem plinova smanjuje iznos mase u neposrednoj blizini urana, torija i ostalih. Međutim, kod rubidija, koji prelazi u stroncij, nemamo tih gubitaka. Zato nam daje tačnije podatke ova stroncijeva metoda. Na osnovu podataka dobivenih pomoću stroncijeve metode možemo tvrditi da je vrijeme obrazovanja zemljine kore bilo pred oko 5 milijardi godina. Tako piše Gamow.²⁷

Kao što iz odnosa količina olova i urana u uranovoj rudači možemo izračunati maksimalnu starost radioaktivnog urana tako to možemo i za ostale radioaktivne supstancije-majke (torij, kalij, rubidij). Proračunavanjem se dolazi do zaključka da ti elementi »ne mogu biti stariji od 10 milijardi godina«.²⁸

Kad bi spomenute supstancije-majke bile deset ili sto puta starije, morala bi se današnja materija većim dijelom sastojati iz produkata raspadanja samih tih supstancija.

S druge strane, radioaktivni elementi sigurno su stariji od najstarijih minerala, koji pokazuju starost od 1,5 do 2 milijarde godina. Radioaktivni elementi moraju potjecati od jednog procesa koji se u danas poznatom dijelu Svemira više nigdje ne vrši. Taj proces označava jedno tako golemo oslobađanje energije da je njime bila određena i sadašnja količina čvrstih elemenata. Stoga se mora pretpostaviti da su današnji kemijski elementi na Zemlji i njihovi izotopi nastali pred 4-5 milijardi godina, piše Seiler.²⁹ Njihovu današnju količinsku raspodjelu objašnjava C. F. v. Weizsäcker visokom temperaturom od otprilike 100.000.000.000 stupnjeva; to nameće asocijaciju na Lemaîtreovu teoriju praeksplozije.³⁰

Na temelju obrazloženih kozmogoničkih teorija možemo reći: čini se da je svijet u svojoj sadašnjoj formi nastao prije 5 do 10 milijardi godina. Da se čovjek pojavio npr. 100 milijardi godina kasnije, spiralne maglice već bi davno iščezle iz dometa i najjačih teleskopa, radioaktivne supstancije nalazile bi se u rudačama tek kao tragovi. »Tada bi možda zauvijek bilo nemoguće istraživanjem ustanoviti tok i trajanje procesa u svijetu« — piše Lemaître.³¹

h) Dedukcija nenužnosti svijeta

U obrazloženim kozmogoničkim teorijama stalno smo slušali riječi i izraze: »širenje« svemira, »početak« ekspanzije, »današnji« svemir, »konačnost« svemira, »smirivanje« u toplinskoj smrti, stanje »prije« sada-

²⁶ Spülbeck, nav. dj. str. 108.

²⁷ Gamow, Biografija Zemlje, str. 16.

²⁸, ²⁹, ³⁰, ³¹ Seiler, Philosophie der unbelebten Natur, str. 494—495.

šnjeg svijeta, »prelaženje« iz nesistemiziranosti i kaotičnosti u sistematiziranost i red, i obratno, »oblikovanje« određenoga iz neodređenog, »sadašnje« i »prošlo« stanje, »pretvaranje« energije u materiju, tajanstveni »praproces sređivanja« svijeta, »nastajanje« materije, »eksplozija« praatoma, »pulsiranje« svemira, itd.

Svi spomenuti i slični izrazi, ako već priznajemo ikakav objektivno ontološki karakter svijeta, uvijek označavaju jedan prijelaz iz stanja »još ne biti« u stanje »doista biti«. Svi ti izrazi, prema tome, uključuju n e n u ž n o s t postojećeg svijeta, u smislu naprijed danog obrazloženja same te riječi »nenužnost«.

Svi gornji izrazi uključuju komponentu »g i b a n j a« kao prelaženja iz stanja mogućnosti u stanje stvarnosti. Takvo pak gibanje u principu uključuje »o v i s n o s t o d r u g o m e«, jer inače ne bi ni bilo »gibanja« u svijetu. Sama, naime, »svemirska stvarnost« pisana malim slovom, koju vlastitim očima i sviješću vidimo kao nenužnu i nesamodostatnu (uvjetovanu), ontički bi »ipso facto« postala »Svemirska Stvarnost« pisana velikim slovom, ili — bolje: postala bi »Apsolutni Bitak«, koji bi time, opet »ipso facto«, isključio svaki oblik »gibanja«, svaki oblik razlikovanja u »prije« i »poslije«, svaki oblik »preoblikovanja« iz neodređenog u određeno, svaki oblik »sređivanja«, svaki oblik »sužavanja« svoje beskonačnosti u bilo kakvu konačnost, svaki oblik »nastajanja« nečeg novoga, svaki oblik »prelaženja« iz jednog u drugo, svaki oblik »evolviranja« iz ontičke homogenosti u stvarnu heterogenost, svaki oblik »processa« usebnog »formiranja«, itd. — »Svemirska Stvarnost« u značenju »Apsolutnog Bitka« u n a p r i j e d bi morala biti s v e i uvijek n e i z m j e r n o više od onoga što se pod raznim vidovima »gibanja« može tek p o s t i ć i. »Svemirska Stvarnost« u značenju »Apsolutnog Bitka« isključila bi na taj način mogućnost bilo kakvog imanentnog, ontološki realiziranog »nastajanja«.

Ukratko: Apsolutni Bitak u svojoj nužnoj i nepromjenljivoj vječnosti isključio bi kao svoj konstitutivno ontički entitet sva nenužna bića s njihovom ovisnom i promjenljivom vremenitosti. Iz toga slijedi zaključak da bi Apsolutni Bitak mogao postojati bez nenužnih bića, ali zato: n e n u ž n a bića, ako već postoje, ne mogu b i t i bez A p s o l u t n o g Bitka.

Kako se nama čini, ovdje mogu dobro doći riječi eminentna prirodoslovca Weizsäckera, kojima završava svoja predavanja o »Atomskoj energiji i atomskom doba«. Te riječi glase: »Istina koju njeguje vjera po mom je uvjerenju jedina istina koja je veća od istine znanosti, na kojoj počiva atomsko doba... Istina što ju je othranila kršćanska Crkva prodire dublje nego suvremena racionalnost.«³² Racionalnosti je direktno pristupačan pojavno fizikalni i nenužni svijet, a vjeri, indirektno i aposteriorno osnaženoj po razumu, dohvaatan je vrhunaravni i Nužni Bitak, Apsolutno Biće, Bog.

³² Fischer, 1963, 162—163; cit. prema listu »Družina«, Ljubljana 1966, br. 15, str. 207.

NEUŽNOST SVIJETA S OPĆENITIJEJEG FILOZOFSKOG GLEDIŠTA

Sve što je nenužno — egzistira, u zadnjoj konzekvenciji, po nekom nužnom djelotvornom uzroku. Još preciznije rečeno: sve što je nenužno, koliko s obzirom na nastajanje, toliko i s obzirom na ustrajnost u egzistenciji, ovisno je o nekom djelotvornom uzroku koji više nije i sâm nenužan, nego je nužan, kao Biće koje postoji snagom vlastite naravi ili »od sebe«, a ne tek snagom ovisnosti »o drugome«.

Filozofski se nameće pitanje: koji je taj zadnji djelotvorni uzrok svih nenužnih stvari u svijetu? Što je taj uzrok koji postoji sâm »po sebi« omogućujući opstojnost i svim drugim bićima? Da li je to svijet, priroda, ili je to Bog? To je odlučno pitanje, i ono traži obrazložen odgovor.

Naš je odgovor na tako postavljeno pitanje: zadnji uzrok svih nenužnih stvari u svijetu jest samo Bog. Na temu takva odgovora, uz sve ono što je do sada rečeno, donosimo i temeljito razlaganje sveučilišnog profesora u Pullachu kod Münchena — Waltera Kerna, prema njegovoj raspravi »Der Mensch und die Philosophie«.

Svijet je u svojim dijelovima i kao cjelina u stalnom mijenjanju; to nam svjedoči neposredno iskustvo i sve znanosti. Ali — što to znači da se nešto »mijenja«? To znači da je neka stvar sad ovakva i da poslije toga biva drukčijom. Mijenjanje uvijek donosi sa sobom izvjesnu prednost i izvjesnu štetu: kad netko postane zreo čovjek, mora se odreći nečega lijepog što je vezano uz mladost; kad netko izabere izvjesno zvanje, mora se odreći mnogih prednosti što mu ih pružaju druga zvanja. Ono dakle što je promjenljivo nema nikada zajedno sve mogućnosti svog razvoja i usavršavanja; ono nikada nije u potpunosti sve to što ono može biti; ono nikada nije u potpunoj i čistoj svojoj uzbiljenosti; ono ne mora iz svoje vlastite, unutarnje nužde biti takvo kakvo je sada, jer — ono je prije bilo drukčije, i poslije ono će opet biti drukčije. Može li jedna takva stvar koja postoji samo u etapama i koja nikada nije najedanput potpuno uzbiljena sama u sebi posjedovati dovoljan razlog svog cjelokupnog bića? Ne može! Ono što je promjenljivo ne može postojati iz svoje vlastite nužde; ono je nenužno. I stoga: cijeli je svijet nenužan, pa on nije zadnjim razlogom svih pojedinačnih stvari, nego je njemu, svijetu, prirodi, potreban jedan djelotvorni uzrok, po kojem je taj svijet, priroda, nastao i po kojem je podržavan u svom nenužnom postojanju.

Nenužni karakter svega promjenljivog još bolje se može pokazati ako pristupimo problemu s druge strane, od samoga Čistog Bitka. Čisti Bitak, kao ono što nije nenužno, kao opreka nenužnome, kao ono što egzistira iz vlastite unutarnje nužnosti i ne tek »od drugoga«, ne može biti promjenljiv. Samo takav — Čisti Bitak uključuje nužnost, jer on »ne može ne biti«, on unaprijed »mora biti« pod svim mogućim aspektima punine od »biti«, isključujući svaki mogući aspekt pukotine onoga »nastajati«. Nužno može biti samo ono biće koje je posve izjednačeno s Čistim Bitkom, s Apsolutnim Bitkom, koji ne samo da ima u sebi ponešto od onoga »biti«, slično nenužnim bićima, nego

koji jest sami i čisti Bitak. Nužni ili Apsolutni Bitak, koji egzistira sam po sebi, mora biti beskonačan i nepromjenljiv. —

1. Beskonačan, jer — kad bi Čisti Bitak imao u sebi granicu ili bilo kakav kraj, tada bi Bitak kao takav uključivao u samome sebi Nebitak, ukoliko — svaka granica i konačnost izriče jedno »dovle i ne dalje«, »ne biti više od toga«, »ne biti«; tako bi Bitak kontradiktorno u sebi nosio Nebitak. Bitak dakle isključuje Nebitak, i stoga je Čisti Bitak jedno Beskonačno Biti — bez mogućnosti dodatnih, razvojnih »dobivanja«. — 2. Nepromjenljiv, jer — ono što je beskonačno ne može se mijenjati: ono je već unaprijed sve to, i neizmjerljivo više od svega onoga što bi moglo po mijenjanju postati. Samo ono što je »konačno«, »ograničeno«, može postati drukčije, može se »mijenjati«. »Beskonačno« je u jednoj vječno čistoj »uzbiljenosti«, koja isključuje svaku imanentnu »mogućnost« dobivanja nečega novog; stoga, Nužni Uzrok svega nenužnoga ne može biti promjenljiv.

Iz svega rečenoga slijedi to da »promjenljivi Svijet ili Priroda« ne može biti »zadnjim razlogom« postojećih stvari.

Nužni Uzrok, koji daje opstanak i ustrajnost u bivstvovanju nenužnim stvarima, jest dakle beskonačan i nepromjenljiv. On je čista uzbiljenost, punina svakog savršenstva i bez ikakve promjene, — Čisti Bitak. To ime — Ipsum Esse dala je srednjovjekovna kršćanska filozofija beskonačnom i nepromjenljivom Bogu. Bog je veliko »Ja jesam«, koje se u svojoj savršenosti ne može mijenjati, jer on »jest« Bitak, u opreci prema meni, malome »ja jesam«, koji sam nesavršeni, promjenljivi čovjek, jer samo »i m a m« nešto od bitka.

Zadnji razlog svega nenužnoga, konačnoga, promjenljivoga treba, dakle, da tražimo u tome Nužnom, Beskonačnom i Nepromjenljivom Bitku.

Mi smo ovdje, inzistirajući na — metafizički i uopćeno shvaćenoj — kategoriji »nenužnosti«, »promjenljivosti«, prekoračili iz osjetilnog svijeta u nadosjetilnu stvarnost, iz fizičke zbiljnosti u metafizičku zbiljnost. Došli smo do Tvorca svijeta, koji je s one strane iskustvenog i promjenljivog svijeta. Metafizika (grč meta = poslije, iza; physis = = iskustvena priroda), kao znanost o onome što stoji iza iskustva, kao znanost o nadiskusivom, o sveobuhvatnom razlogu svega što je nastalo u svijetu, ovdje nam je pomogla da dođemo do same Punine Bitka, do Boga. (Mi upozoravamo: metafizika, a ne fizika, pa su nam fizikalna kategoriziranja u »beskonačno« ili »konačno« podjeljive redove od sporednog značaja; ovdje se ne radi o ovom ili onom konkretnom fizikalnom obliku gibanja, nego o uopćenoj metafizičkoj kategoriji »gibanja« kao »uvjetovanog po Drugome«).

Došli smo tako do Boga, pošavši od metafizički ili nadiskustveno uopćene činjenice nenužnosti svega što postoji u svijetu. Pomoću principa kauzaliteta (»sve što je nenužno ima svoj uzrok izvan sebe«) zaključili smo o opstojnosti Nužnog djelotvornog Uzroka svijeta, o opstojnosti Božjoj. Silogistički izražen, naš bi zaključak izgledao ovako:

Sve što je nenužno egzistira ovisno o jednom, po svojoj biti, nužno egzistirajućem djelotvornom uzroku.

A svijet je nenužan.

Dakle, svijet egzistira ovisno o jednom, po svojoj biti, nužno egzistirajućem, djelotvornom uzroku, što ga nazivamo Bog.³³

Sam Einstein, sa svim tim što — polazeći upravo od njegove formule $E = mc^2$ i njegove teorije relativiteta — Friedmann govori o vječnom pulsirajućem svemiru, ili ostali, kako smo čuli, o vječnom samostvaranju materije, sam Einstein, evolviravši u svojim idejama o Bogu, govori:

»Prošireno mišljenje da sam ateist temelji se na velikoj zabludi. Onaj tko tako zaključuje iz mojih znanstvenih teorija njih je jedva shvatio. Potpuno krivo me je shvatio i iskazuje mi slabu uslugu onaj tko propovijeda nešto čisto knjižno o mom stavu prema vjeri. Vjerujem u osobnog Boga i mirne savjesti tvrdim... da nikad u svom životu nisam bio sklon ateističkom nazoru na svijet. Već kao mlad student odbacivao sam scijentističko stanovište osamdesetih godina, i smatram Darwinovo, Haeckelovo i Huxleyjevo učenje o razvoju... zastarjelim. Moramo biti svjesni toga da razvoj ide naprijed, ne samo u tehnici nego i u znanosti, pogotovo na području prirodoslovlja. O većini predstavnika te znanosti... tvrdimo: jednostučni su u tom da vjera i znanost ne stoje jedna protiv druge. Ima doista nekih učenjaka koji stoje na istom stanovištu kao i njihovi prethodnici oko 1880. godine. — Što se mene tiče, uvjeren sam da bi — bez vjere — čovječanstvo još danas bilo na stupnju barbarstva... Vjera je bila ta koja je pomagala čovječanstvu u napretku na svim područjima.«^{34a}

Einstein govori i ovo: »Moja religija sastoji se u smjernom poštovanju jednog beskonačnog duhovnog Bića više prirode koje sebe otkriva samo u malim pojedinostima što ih mi svojim slabim i nedovoljnim osjetilima možemo predočiti.«^{34b}

TEODICEJSKO ARGUMENTIRANJE POMOĆU NENUŽNOSTI SVIJETA

Kad argumentiramo u teodiceji nenužnošću, ona »snaga argumenta« (vis argumenti) nije stavljena na provjerljivost fizikalnog početka, nego je ona stavljena na ontičku (objektivnu, realnu, opću i bezuvjetnu) ovisnost nenužnoga, tako da time — izbje-gavši polemiku s onima koji, na ovaj ili onaj način, prihvaćaju prote-zljivost nenužne kategorije »uzrok-učinak« čak do u beskonačnost — biva rečeno samo ovo: čak ako do u beskonačnost protegnete podjeljivost nenužnog para »učinak-uzrok«, potrebno je »ontičku ovisnost« njihove cjelokupne, podjeljivo ulančene horizontale poduprijeti na vertikalu ontički neovisnog Apsolutnog Bitka, koji u sebi već unaprijed ima sve i neizmjereno više od onoga što nenužna bića razvojem (mijenjanjem, gibanjem) tek dobivaju, i koji stoga nikako ne može biti podjeljiv na način u svijetu realno posto-jećeg para »učinak-uzrok«.

³³ Weltall, Weltbild, Weltanschauung, usp. str. 215—217.

^{34a} Muschalek, Gottbekenntnisse moderner Naturforscher, Morus Verlag, Berlin 1960, str. 29—30; cit. prema listu »Družina«, Ljubljana 1966, br. 18, str. 207.

^{34b} Barnet, Einstein und das Universum, Fischer Bücherei, Frankfurt am Main, str. 134.

U malo drukčijoj formulaciji i u slikama to možemo izraziti ovako: tko bi zastupao samodostatnost (suvišnost potporna) uzastopno povezanog reda »prouzročених узрока«, protegnuvši taj red u beskonačnost, i — stoga — ne priznajući potrebu Neprouzročеног Узрока (kao ontičkog potporna), taj bi zastupao istu nemogućnost kao kad bi netko tvrdio da sat može ići bez pera, samo ako ima neograničeni broj kotačića, ili da kist može sam slikati i bez slikara, samo ako ima neograničeno dugu ručku, — ili da planetima ukoliko primaju osvjetljenje nije potrebna zvijezda stajačica koja svjetlost ima u sebi, samo ako je tih planeta neograničen broj, — ili da vagonima kao pokrenutim nije potrebna lokomotiva, samo ako ih ima neizmjerно mnogo.

Možda bi se moglo na navedene slike objicirati ovako: nemamo gdje staviti »pero«, »slikara«, »zvijezdu stajačicu«, »lokomotivu« ako smo već dopustili neograničeni broj »kotačića«, neograničeno dugu »ručku«, neograničeni broj »planeta«, neograničeni broj »vagona«. Međutim, takva objekcija smjela bi se postaviti samo u slučaju kad bi »snaga argumenta« (vis argumenti) bila postavljena na onu provjerivost fizikalnog početka, a ne na ontičku ovisnost nenužnoga.

Drugim riječima: ne želeći ulaziti u područje matematičkog kategoriziranja u »beskonačne« i »konačne« redove, ne želeći ulaziti u filozofska doumljivanja na osnovu fizikalnog zakona o očuvanju energije ili neuništivosti materije, ne želeći ulaziti u problem razvrstavanja »prouzročених узрока« čak do u beskonačnost, inzistiramo samo na bezuvjetnosti ontičke ovisnosti »nenužnoga« uopćeno shvaćenog: gdje ovisnost o Apsolutnome Bitku vrijedi za svaku nenužnu jedinku kao i za cjelokupnu kategoriju, bez obzira na njezino moguće produživanje. Možda je korisno ovdje spomenuti neke misli Lincolna Barnetta iz njegove knjige »Einstein i svemir« (kojoj je predgovor napisao sam Einstein). Barnett govori:

»Nema nijedne tajne unutar fizikalnog svijeta koja ne pokazuje na neku tajnu izvan toga svijeta (ja potcrtao). Sve staze ljudskog duha, svi putovi teorije i pretpostavke konačno vode Pratemeljima koje čovječji duh ne može premostiti.«^{34c}

Ta misao biva dopunjena zadnjom rečenicom u spomenutoj knjizi: »Možda čovjek mora doći do istog zaključka kao i Pavao koji tu govori: „Jer od Njega je sve stvoreno što je na nebu i na zemlji, vidljivo i nevidljivo...“^{34d}

Takvo shvaćanje uokviruje na kozmološko-teodicejskom planu ova Barnettova misao: »Dapače, ako se prihvati ideja jednog vječno pulsirajućeg svemira, u kojem su Sunce, Zemlja i goleme crveno užarene zvijezde relativno novajlije, pitanje o prastvaranju ostaje jednako otvorenim. Vrijeme stvaranja biva samo protegnuto u jednu beskonačno daleku prošlost.«^{34e}

Ako bi netko i uz to htio naše filozofsko deduciranje ontičke ovisnosti svega nenužnoga o Apsolutnom Bitku pod svaku cijenu ukopčati na fizikalne aspekte promatranja, te ako bi time i dalje ostao na onome »nemamo gdje staviti ‚pero‘, ‚slikara‘, ‚zvijezdu stajačicu‘, ‚lokomotivu‘«, — mogli bismo odgovoriti: stavljamo ih u ontičku »pukotinu«, ili — u još izrazitijoj fizikalnoj slici — u »ponor bez vlastitog dna«

^{34c} Barnett, Einstein und das Universum, str. 144 s.

^{34d} Barnett, Einstein und das Universum, str. 146.

^{34e} Barnett, Einstein und das Universum, str. 132.

one ovisnosti nenužnoga, bez obzira na to gdje se u takvom »ponoru bez vlastitog dna« stavi fizikalna markacija »smjera« prema Apsolutnome Bitku. Na daljnu objeckiju: »pukotina« se ne nalazi nigdje kad je već pretpostavljena podjeljivost »povezanog gibanja« do u beskonačnost« — odgovaramo: »pukotina« je svugdje, »ponor bez vlastitog dna« jest svugdje, kad je tu »ovisnost nenužnoga«. Na daljnu objeckiju: izvansvjetski, transcendentni Apsolutni Bitak nije imao gdje intervenirati kad je već dopušteno unutarstvetsko, imanentno povezivanje uzroka i učinaka do u beskonačnost — odgovaramo: to vrijedi samo ako se nedopušteno poistovećuju uska fizikalna lokacija i neomeđiva ontička ovisnost nenužnoga, i ako se pomiješaju dva različita stanovišta promatranja: fenomenско-fizikalno stanovište i ontičko-filozofsko stanovište; mi, međutim, inzistiramo samo na ovom posljednjem, tj. na stanovištu neomeđivo širokog raspona »ontičke ovisnosti nenužnoga«. Na daljnu objeckiju: ne može se ostati na posljednjem stanovištu kad je već dopuštena podjeljivost »povezanog gibanja do u beskonačnost« — odgovaramo: može se ostati na posljednjem stanovištu promatranja, jer transcendentno bezuvjetna ontička »ovisnost nenužnoga« nije isto što i imanentno uvjetovana fizikalna »povezanost gibanja« u lancu uzroka i učinaka; to su dva bitno različita entiteta pa mogu biti odvojeno promatrani.

Na daljnu objeckiju: ako se već dopusti podjeljivost »povezanog gibanja do u beskonačnost« unutar svijeta, onda se »neovisnost« cjeline nenužnih jedinki u svijetu nameće isto toliko bezuvjetno kao i »ovisnost« svega nenužnoga o Apsolutnom Bitku koji bi bio izvan svijeta, — možemo odgovoriti: — Istina je, samo s tom bitnom razlikom što, u kontekstu one prve alternative, u jednu i istu fizikalnu stvarnost biva unesen kontradiktorni dualizam: Fizikalna Stvarnost (»Materija«, »Priroda«) pisana velikim slovom, koja bi morala imati sve attribute Apsolutnog Bitka, te time ujedno morala unaprijed isključiti sve oblike »razvoja« i »gibanja«, — i fizikalna stvarnost (»materija«, »priroda«) pisana malim slovom, koja ne bi imala attribute Apsolutnog Bitka, te bi se time iz svestrane punine one prve »Fizikalne Stvarnosti« mogla uvijek dalje »razvijati« i »gibati«. Takva, međutim, koncepcija u sebi je kontradiktorna, jer u njoj se »s istog stanovišta i u isto vrijeme tvrdi i niječe« razvoj i gibanje. Ako bismo pak, hoteći izbjeći kontradikciju, pod tim izrazima »Fizikalna Stvarnost« i »fizikalna stvarnost« priznali ontički ili realni dualizam, nijedan materijalist ne bi to mogao prihvatiti, jer takvo shvaćanje bilo bi samo ponešto zamaskirana forma teizma.

Spomenuto neizbježno unošenje dualizma u jednu i istu fizikalnu stvarnost — materiju, prirodu, u sebi je dakle kontradiktorno. — »Svijet«, »materija«, »priroda« tu bivaju učinjeni nekakvim »četvorokutnim trokutom«: fizikalna stvarnost, označena tim nazivima, kao »neproizvedeno biće« biva imanentnim subjektom vječnog »proizvođenja«; ona kao nužna i time »nepromjenljiva« punina »Bitka« biva identificirana s vječnim nadopunama »razvoja« i »gibanja« promjenljivih bića; ona kao jedno »nužno Biti« biva identificirana

s neprekidnim »nastajati«; ona kao aktualno beskonačno »već Biti« biva identificirana s aktualno ograničenim »još ne biti« neprekidnog »razvoja« u prirodi.

Ako bi netko dalje inzistirao: kako je Bog, u pretpostavci nizanja »prouzročenih uzroka« do u beskonačnost, mogao stvoriti svijet od vijeka? — mogli bismo, ne tvrdeći kategorički niti to da ga je stvorio niti to da ga nije stvorio od vijeka, odgovoriti:

a) Bez obzira na dužinu, pa i beskonačnu, povezivanja ulančenog reda bića u svijetu, — ostajući iznad kategorije provjerljivosti fizikalnog početka, zbog same bezuvjetnosti »ontičke ovisnosti nenužnoga« —, već mogućnost »povezivanja« prouzročених bića u svijetu traži Povezatelja, ponavljamo — bez obzira na to otkada traje samo povezivanje, jer u načelu: otkad je god Bog Apsolutnim Bitkom, on je imao svemogućnost; a otkad je god imao svemogućnost, mogao se njome koristiti; dakle, mogao se koristiti i od vijeka.

Ovdje bi »gibanje« u svijetu od vijeka omogućio Bog, pa jer se radi o dvije različite stvarnosti — »Bogu« i »svijetu«, tu nema kontradikcije.

b) Ako bi netko takvo »stvaranje od vijeka« smatrao proturječnim, morao bi prije odgovoriti na protupitanje: — A kako je »Fizikalna Stvarnost«, »Materija«, »Priroda«, u pretpostavci da nema Boga ni stvaranja od vijeka, kako je morala moći, unatoč svojoj svestranoj »Punini Bitka«, u toku evolucije od vijeka proizvoditi vremena i ograničena bića »fizikalne stvarnosti«, »materije«, »prirode«!

Ovdje bi dakle »gibanje« u svijetu omogućivala sama Priroda kao nešto isto sa svijetom, pa, jer se radi o istoj stvarnosti kao stvaraocu i stvorenom, gibaocu i gibanom, tu doista imamo kontradikciju.

Bog je, kako slijedi iz rečenoga, od vijeka bio u stanju da omogući »povezivanje« bića u lancu prouzročenošći u svijetu. Tu smo sada, kako se nama čini, u filozofskom mentalitetu Chardinovih formulacija — »Néant créable« (stvorivo Ništa), »Deus creat uniendo« (Bog stvara ujedinjujući), »creari est uniri« (stvarati znači: povezivati ujedinjujući),³⁵ »Dieu ,fait' moins les choses qu'il ne ,les fait se faire« (Bog manje ,čini' same stvari negoli što on ,čini njih da same sebe čine').³⁶ Kako se nama čini, ovdje nismo u sukobu ni s mišljenjem Tome Akvinskog kako je ono sadržano u slijedećim tekstovima: »To da je svijet započeo stvar je vjerovanja (credibile), a nije to dokazivo (demonstrabile), niti saznatljivo (scibile). I korisno je da se o tome razmisli, da ne bi netko, hoteći dokazivati ono što spada na samu vjeru (quod fidei est, demonstrare praesumens), naveo razloge koji nisu nužni, i koji bi (razlozi) pružili predmet ismjehivanja (materiam irridendi) onima koji smatraju da mi radi razloga te vrste vjerujemo u ono što nas vjera uči (propter huiusmodi rationes credere, quae fidei sunt) ...³⁷ — piše sv. Toma, doduše misleći u sklopu Aristotelovih pogleda, ali to nam ovdje nije važno.

³⁵ Lubac, La pensée religieuse du Père Teilhard de Chardin, Aubier 1962, str. 282.

³⁶ Lelong, Pour un dialogue avec les athées, éd. du Cerf, Paris 1965, str. 119.

K tome, oslonóm na činjenicu da kod trenutačnog djelovanja (ovdje — Božjeg stvaralačkog akta), za razliku od sukcesivnog djelovanja, nije nužno da djelotvorni uzrok svojim trajanjem prethodi sami učinak — sv. T o m a neće da ulazi u raspravu s onima koji kažu »kako ne slijedi nužno to da Bog, samim tim što je aktivni uzrok svijeta, treba i po trajanju biti prije od svijeta«. ³⁸ Sv T o m a neće da pobija ni one koji, prihvaćajući mogućnost vječnosti svijeta, tvrde da je »svijet stvoren od Boga iz ništa, i ne da je stvoren poslije ništa — što mi shvaćamo pod riječi stvaranje«. ³⁹ U kontekstu takva rezoniranja, na račun onih koji zaključuju da svijet nije mogao biti odvijeka, jer bi tada svijet »u trajanju bio izjednačen s Bogom«, ⁴⁰ sv. T o m a zaključuje: tu »treba reći da svijet, iako bi bio odvijeka, ipak ne bi bio u vječnosti izjednačen s Bogom, kao što govori Boecije na kraju knjige De Consolatione (lib. 5. pros. 6), jer božansko Biti znači: Biti koje je istodobno čitavo i bez sukcesije (totum simul absque successione). A to se ne može reći o svijetu.« ⁴¹ Čini nam se prikladnim ovdje navesti također tekst koji slijedi samo nekoliko redaka iza gornjih tekstova, gdje sv. T o m a spominje one »causae efficientes... in infinitum per se« i »causae agentes... per accidens in infinitum«. Tekst glasi: »U djelotvornim uzrocima nemoguće je ići u beskonačnost po tim samim uzrocima (latinski »in infinitum per se«, tj. ostajući u djelokrugu njihove imanentne povezanosti); ali — »akcidentalno ići u beskonačnost u tvornim uzrocima ne smatra se nemogućim, kao npr. ako svi uzroci koji se umnažaju u beskonačnost ne čine niz (non teneant ordinem), osim (niz) jednog uzroka (nisi unius causae), a njihovo umnažanje biva samo akcidentalno (per accidens): kao kad majstor radi mnogim čekićima — akcidentalno, jer se jedan poslije drugoga lomi. Događa se dakle ovom čekiću da radi poslije djelovanja drugog čekića... Nije nemoguće da bi se čovjek rađao od čovjeka u beskonačnost; to bi pak bilo nemoguće, ako bi rađanje ovog čovjeka ovisilo od ovog drugog čovjeka, i od elementarnog tijela, i od sunca, i tako u beskonačnost.« ⁴² — ostajući u djelokrugu njihove imanentne povezanosti, ili — u Tominu žargonu — ostajući bez prije spomenutog »majstora« koji mijenja »čekiće«. Dakle, ono »causae efficientes... in infinitum per se« označavalo bi beskonačan niz tvornih uzroka koji ostaju u krugu i m a n e n t n e povezanosti i proizlaze s a m o r o d n o jedan iz drugoga. Takav niz ne može biti beskonačan. Ona druga vrsta uzroka — »causae agentes... per accidens in infinitum« označavale bi beskonačan niz instrumentalno tvornih uzroka koji, uvijek uključujući ovisnost o nekome izvan njihova kruga vremenske povezanosti i slijeda, nastupaju »per accidens«, tj. »prigodno«, »kontingentno«, »nenužno« jedan poslije drugoga. Takav niz može biti beskonačan ako već postoji »Majstor« koji im omogućava »prigodno« nastupanje jednog iza drugoga, i koji je izvan njihova vremenski obilježenog kruga. Bez takva »Majstora« ili — u našem slučaju — Neprouzročenog Uzroka, Boga, ne bi uopće moglo doći do razjedinjenosti među članovima povezane trijade u kojoj je »prvi član uzrok srednjega i srednji uzrok zadnjega, bilo da

^{37, 38, 39, 40, 41} Summa theologica, q. XLVI, a. II.

⁴² Summa theologica, q. XLVI, a. II.

je srednjih članova mnogo ili samo jedan.«⁴³ Stoga, ako bi se bez Nepro-uzročnog Uzroka »išlo u beskonačnost u tvornim uzrocima, ne bi bilo prvog tvornog uzroka, te tako ne bi bilo ni posljednjeg učinka ni srednjih tvornih uzroka, — što je očito krivo«, obrazlaže Sv Toma, u svojoj »secunda via«. U okvirima slične problematike, u svojoj knjizi »Problem Boga u filozofiji«, piše Keilbach ovako: »Ne tvrdimo da je u sebi protivurječan ili nemoguć beskonačni niz slučajno poredanih uzroka, već jedino kažemo da u tom nizu ne bismo našli rješenje našeg pitanja. Svaki bi naime član u tom nizu bio ‚prouzročeni‘ uzrok, to jest uzrok koji bi djelovao samo ovisno od drugoga; uslijed toga bismo u načelu stajali uvijek pred istim problemom.«⁴⁴ Za adekvatno ili potpuno tumačenje za kojim se ide — »beskonačni niz slučajno poredanih uzroka ne bi vrijedio više nego bilo koji od članova toga niza.«⁴⁵ Sva je stvar samo u tome.

Sada možemo ukratko sažeti cjelokupnu obradenu problematiku pitanjem: — Kako je Bog u stvaralačkom aktu »odvijek« mogao koristiti svoju svemogućnost? — i odgovorom: — Mogao je to, jer se radi o »Stvoritelju« i »stvorenome«, bez unutarnje kontradikcije koju kontradikciju, međutim, u sebi nosi rješenje da je, i bez Njega, to morala moći »Materija«, »Priroda« (shvaćena kao Apsolutni Bitak) u odnosu na »materiju«, »prirodu« (shvaćenu kao relativna bića u svijetu).

U vezi s problemom početka i kraja svijeta piše Viktor Naumann, profesor u Innsbrucku: »Ako apstrahiramo od Objave, koja nas izvješćuje o početku svijeta u... vremenu, i o jednom svršetku svijeta — ne kao uništenju, nego kao katastrofi i promjeni (novo nebo i nova zemlja), sama činjenica stvaranja još nije nikakav razlog za to da prihvatimo jedan vremenski početak svijeta. To jest: stalna ovisnost o jednom vječnom, ali slobodnom aktu Božje volje ne isključuje to da mi u vremenskom vraćanju unatrag na ranije stvari... i na ranije događaje ne dođemo nigdje do kraja. — Svijet nije tine shvaćen kao suvječan (gleichewig) s Bogom, nego samo kao — bez početka ili kao egzistentan odvijek u vremenu i s vremenom.«⁴⁶ Ontički »početak« svijeta tu je neovisan o bilo kojem fizikalno odredivom vremenu, i u svome uzbiljenju nije vezan ni na koje fizikalno određeno vrijeme.

ZAKLJUČAK — U VEZI S JOŠ NEKIM OBJEKCIJAMA

Kritičku temeljenost razumskog argumentiranja pomoću nenužnosti nimalo ne slabi objecka izražena u slici knjige koju u beskonačnom nizu (tj. nizu bez početka) dobiva pojedini član od prethodnog člana; »u takvom nizu svaki član dobiva (knjigu) od prethodnog člana istog niza«, tako da nigdje nema »ruke« koja »pokazuje na nekoga izvan niza«. Drugim riječima: »Kao što je očito da niz, makar bio i beskonačan, nema knjigu sam od sebe, isto tako je očito da niz, ako je beskonačan, ne može knjigu dobiti izvana.«

⁴³ Summa theologiae, q. II, a. III.

⁴⁴, ⁴⁵ Keilbach, Problem Boga u filozofiji, str. 107.

⁴⁶ Brugger, Philosophisches Wörterbuch, str. 405 s.

Protiv takve objeckcije, čini nam se da — u kontekstu danih obrazloženja — možemo odgovoriti to kako samo »dobivanje« jednom rukom »unutar niza« drugom rukom ujedno »pokazuje na nekoga izvan niza«, jer svako »dobivanje« samo u sebi uvijek nosi markaciju prema »davatelju«, pa dok se god ne spoje u jednome Apsolutnom Bitku ono »ne dobivati u sebi a davati izvan sebe« — sve dotle »dobivanje« u sebi nosi također strelicu-ruku koja pokazuje na nekoga »izvan niza«, bez obzira na protezanje niza »dobivalaca« sve do u beskonačnost.

Na objeckciju: — Oni koji ne zapažaju kontradikciju u izrazu »stvorenost od beskonačnosti« toliko su fascinirani tačnošću tvrdnje »beskonačnost ne čini niz sebi-dostatnim« da ne svraćaju pozornost na isto tako tačnu tvrdnju »beskonačnost je zapreka da nizu tko izvana daje sve što mu nedostaje« — može se odgovoriti: — Oni koji u »beskonačnosti« kao takvoj vide »zapreku da nizu tko izvana daje ono što mu nedostaje« toliko su fascinirani fizikalnim aspektom promatranja vremenskog poredavanja stvari, da ne skreću pozornost na ontičku bezuvjetnost onoga da »uvjetovano«, ako već postoji, traži »uvjetovatelja«, da svako »od drugoga u nizu« samo po sebi traži nekog »prvoga izvan niza«, da svaki »relativni« početak unutar fizikalne stvarnosti u sklopu vremenske kategorije »prije-poslije« uključuje, da tako kažemo, jedan »apsolutni početak svih početaka« — u smislu ontičkog omogućenja fizikalno »relativnih« početaka, bez obzira na produživanje takvih početaka sve do u beskonačnost.

Naš dokaz iz kontingentnosti nigdje nije postavljen na provjerljivost fizikalno-vremenskog »početka«, nego na »beziznimnost« ovisnosti nenužnoga. Sve one, da ih tako nazovemo, »sekundarne ovisnosti« među članovima fizikalnog reda uključuju jednu »primarnu ovisnost« prema Apsolutnom Bitku, koji je neučlanjiv u sami fizikalni red, pa makar taj fizikalni red shvatimo čak do u beskonačnost djeljivim. — Bog je tu »Beskonačno svega beskonačnoga«, kako govori Severi.⁴⁷

Moramo, dakle, razlikovati fizikalno »relativni početak« nenužnih stvari ukoliko one uzročno proizlaze jedne iz drugih i ontičko »apsolutni početak« nenužnih stvari ukoliko su one od Apsolutnog Bitka, Boga, osposobljene za međusobno uzročno proizvođenje, bez obzira na to dokle se njihova prouzročena horizontala »relativnih početaka« proteže. Bog tu »čini« da se stvari »međusobno čine«, kako je to formulirao pater Teilhard de Chardin.

Vratimo se još jedanput na prijašnju sliku: Svaki član reda koji se proteže u beskonačnost doista pruža »jednu ruku« iza sebe drugom članu, ali isto tako pruža »drugu ruku« prema van, prema samostojnoj i apsolutnoj »Neovisnosti«. »Primanje« po ovisnosti samo po sebi uključuje »davanje« iz »Neovisnosti«, bez obzira na fizikalnu djeljivost reda »iza sebe pruženih ruku«. Dakle, koliko god je istina to da u beskonačno djeljivom redu treba priznati beskonačnost imanentnog pružanja jedne ruke »iza sebe« isto toliko treba priznati pružanje druge ruke izvan samog reda ili »sa strane«, tj. prema transcendentnom Apsolutnom Bitku, Bogu. Ono prvo pružanje ruku unutar samog reda nigdje nije zanijekano, ali ovo drugo se također ni u kojem slučaju ne smije zanijekati. Čak se ni agnostički ne smijemo odnositi prema tom drugom pružanju »u smjeru Apsolutnoga« ako već priznajemo objektiv-

⁴⁷ Severi, Dalla scienza alla fede, str. 370.

nost onog prvog pružanja ruke »iza sebe« među članovima reda. Tako ono: ontički »nemati od sebe«, fizikalno »biti beskonačno« djeljiv u horizontali, ontički »dobiti izvana« od Apsolutnog Bitka iz vertikale — to troje može ići zajedno, jer otkad je god Apsolutni Bitak »A p s o l u t n o m P u n i n o m B i t k a« (dakle odvijeka) imao je moć »davati izvana«, tj. osposobljavati nenužna bića za različite oblike »gibanja« u horizontali ovisnosti jednog bića od drugog.

U kontekstu takva objašnjenja, čini nam se promašenom primjedba: »Svijeća treba da bude na svijećnjaku racionalnih praeambula, a ne pod poklopcem fideizma. (Dakako, uz neophodno potrebni svijećnjak racionalnih praeambula u rukama, ne treba zaboraviti u kako nezavidnom položaju bi se našao ne samo svećenik ili levit nego i bilo koji apostol teizma koji bi htio put vjeri rasvijetliti sa s a m i m s v i j e ć n j a k o m, bez svijeća na njemu).« »Svijećnjak« predstavlja ovdje sami dokaz o opstojnosti Božjoj iz nenužnosti svijeta, kao praeambulum fidei, »svijeća« predstavlja ovdje vjeru na temelju one prouzročivosti nenužnih stvari. »S a m i s v i j e ć n j a k«, tj. razumska dokazivost egzistencije Božje, nije ostao »bez svijeće«, tj. bez vjere na temelju prouzročivosti nenužnih stvari, nego je ovdje samoj »svijeći«, u kontekstu našeg razlaganja, dan fizikalno neograničiv »domet osvjetljivanja«.

Sada konačno možemo spojiti ona dva, na početku ove rasprave spomenuta, aspekta teodicejskog argumentiranja: finalitetni aspekt *odakle zakonitost u svijetu* i aspekt opće nenužnosti *odakle opstojnost stvari u svijetu*, te, sagledavši nenužnost i zakonitosti i egzistencije stvari u svijetu, skupa s fizičarom i matematičarom G. Lemaîtreom završimo uz izraze zahvalnosti Nužnom Biću, onome Bogu koji je rekao »Ja sam Istina«, »Ja sam Onaj Koji Jesam«, Bogu koji nam je dao sposobnost da ga možemo spoznati i kojega krasotu odražava svemir, sa svom svojom ljepotom, tek kao jedan lako uočljiv trag.

Dr Ante Kusić